

KRITICKÝ ČI INTUITÍVNY REALIZMUS?*

JOZEF DIEŠKA

Kto sleduje vývin súčasného noetického myslenia, najmä v posledných štyridsiatich rokoch nášho storočia, neunikne jeho pozornosti niekoľko veľmi dôležitých skutočností, ktoré sú pre noetické problémy príznačné. Za najvýznamnejšiu takúto skutočnosť možno pokladať spor medzi predstaviteľmi tzv. teórie poznania sprostredkovaného a predstaviteľmi teórie poznania bezprostredného alebo intuitívneho čiže priameho.

Podstatná a základná noetická problematika tohto sporu spočíva v tvrdení alebo popieraní tzv. „vnútorných obrazov“, ktoré predstavitelia teórií o poznaní sprostredkovanom pokladajú v duchu tradičných noetík za podstatnú složku našej poznávacej sústavy a predstavitelia poznania bezprostredného alebo intuitívneho nielen že ich existenciu popierajú, ale pokladajú tieto obrazy priam za prekážku pravdivosti a platnosti nášho poznania vôbec.

Sledujúc tento zápas noetických prúdov v súčasnosti, prichádzame k poznatku, že v ňom sa odzrkadľuje základná dvojica noetických stanovísk, a to noetického idealizmu na strane teórií poznania sprostredkovaného a noetického realizmu na strane teórií poznania bezprostredného. Ale ak máme na zreteli fakt, že súčasný noetický vývin, najmä v posledných rokoch, priviedol nás takmer k úplnému prekonaniu noetického idealizmu, a teda k realistickému obratu v súčasnej noetike, je celkom pochopiteľné, že predstavitelia súčasných noetických snáh vyhýbajú úmyselne označovaniu svojich noetických teórií idealizmom, a tak i so stránky vonkajšieho označenia stretáme sa v súčasnej filozofickej literatúre už iba s rozmanitými odtienkami noetického realizmu. Tak popri starom tradičnom realizme aristotelovsko-tomistickom vynára sa najmä koncom predošlého a počiatkom nášho storočia rad noetických škôl, zbudovaných na všeobecne realistickom základe, ale líšiacich sa medzi sebou alebo metódou riešenia, alebo inými podrobnejšími otázkami, ktoré riešia každá svojím spôsobom, čomu sa potom dáva výraz v prívlastkovom označení jednotlivých noetických smerov. Tak dostávame realizmus naivný, prirodzený, kritický, transcendentálny (E. v. Hartmann), transcendentný (E. Landmannová), priamy (direct realism Turnerov), objektívny realizmus, ruský intuitivistický realizmus, neorealizmus angloamerický atď.

Všetky tieto odtienky realizmu možno podľa vyššie uvedenej základnej otázky o vnútorných poznávacích obrazoch rozdeliť do dvoch noetických kategórií, a to realizmu kritického, ku ktorému možno priradiť teórie, ktoré uznávajú poznanie skutočnosti iba sprostredkované, a realizmu bezprostredného alebo intuitívneho, podľa ktorého poznanie skutočnosti sa deje nazeraním, bezprostredným postihovaním samej pôvodnej, originálnej skutočnosti.

Ešte donedávna pokladal sa kritický realizmus, najmä po prekonaní noetického idealizmu, za jedine možné a správne východisko z ťažkosti noetickej záhady poznania. Ba i dnes, nehľadiac na veľký rozvoj teórií o poznaní bezprostrednom, hlási sa veľké množstvo mysliteľov i predstaviteľov jednotlivých empirických vied k tomuto stanovisku, ktoré imponuje jednak svojím prívlastkom „kritický“ oproti stanovisku naivnému alebo dogmatickému a jednak mocným príklonom a oporou o exaktné vedy (fyziologiu, chémiu, fyziku atď.). Kritickí realisti

* Téma bola základom diskusie, ktorá bola v rámci schôdzky Filozofického odboru MS v Bratislave dňa 4. decembra 1943.

vychádzajú takmer jednotne z presvedčenia o neudržateľnosti noetického idealizmu, ktorý vo svojich dôsledkoch a konečnom domyslení vedie k noetickému *solipsizmu* a *skepticizmu*. Svoju záchranu proti týmto dôsledkom, priechiacim sa zdravému rozumu a dennej skúsenosti, vidia predstavitelia kritického realizmu v uznávaní a uhájení existencie skutočnosti, jestvujúcej „samej osebe“, t. j. nezávisle od poznania poznávajúceho vedomia a subjektu. Dôkazy, smerujúce k tomuto uhájeniu skutočnosti, nezávislej v existencii, od subjektu, zakladajú sa na rozumovom vysudzovaní z imanentných obsahov vedomia s pomocou zákona kauzality alebo dostatočného dôvodu. Jedine týmto spôsobom možno podľa mnohých kritických realistov dokázať existenciu vonkajšieho sveta, pretože nemožno noeticky skúmajúcemu človekovi byť naivným realitom, t. j. veriť, že veci jestvujú nezávisle od nás a nášho poznania tak, ako ich my svojimi smyslami bezprostredne postihujeme.

Kritickí realisti sú teda predstaviteľmi teórie poznania iba sprostredkovaného, lebo podľa nich bezprostredné poznanie originálnej skutočnosti nie je možné. Podľa nich je preto naša pôvodná viera a presvedčenie, ktoré máme pred filozofickým uvažovaním, že totiž veci existujú tak, ako ich poznávame, neoprávnená a toto prirodzené stanovisko – alebo tzv. *naivný realizmus* – je nesprávne. Filozoficky mysliaci človek nemôže byť preto realitom naivným, ale iba kritickým.

Že skutočne nemožno nám byť pri noetickom uvažovaní stúpcami bezprostredného poznania skutočnosti, to dokazujú kritickí realisti množstvom argumentov, opierajúcich sa o rozmanité úkazy, čerpané z bežného priebehu nášho smyslového vnímania i zo zjavných mimoriadnych.

Predovšetkým poukazujú na to, že v samom naivnom stanovisku sú obsažené fakty, ktoré hovoria priamo proti bezprostrednému poznaniu. Tak sa dovoľávajú už v antickej filozofii známych *smyslových klamov* a *omylov*. Poznávaný predmet zdá sa nám raz tak, raz ináč. (Okrúhly stôl, pozorovaný s vertikály, má formu kruhu, so strany elipsy; palica, ponorená do vody, javí sa zlomená, na vzduchu celá, daltonista vidí sivú farbu tam, kde normálny zrak červenú alebo zelenú atď.). To značí, že nemôžeme poznať samu originálnu skutočnosť, lebo potom by musela byť táto skutočnosť súčasne taká aj inakšia, stôl by musel mať formu kruhu i elipsy súčasne, palica by musela byť celá i zlomená súčasne, čo všetko je proti logickému zákonu kontradikcie, a teda nemožné. Množstvo iných dokladov prinášajú kritickí realisti i z objavov moderných prírodných vied, ako fyziologické podmienenosti našich poznatkov, fyzické teórie a objavy o složení istých vlastností vonkajších predmetov, ich kvalít atď. Toto všetko dokazuje relatívnosť, t. j. podmienenosť našich poznatkov poznávajúcim subjektom.

Noetický dôsledok všetkých takýchto argumentov je ponajprv popretie bezprostredného poznania skutočnosti, t. j. odmietnutie presvedčenia, že by sme poznávali samy vonkajšie predmety, stromy, domy ľudí okolo nás, a po druhé, noetické teórie tzv. sprostredkovaného poznania skutočnosti nie v origináli, ale s pomocou tzv. „vnútorných obrazov, reprezentácií, symbolov, predstáv ako takých“ a pod.

Kritickí realisti, keďže oproti noetickému idealizmu uznávajú princíp realizmu, musia akýmsi spôsobom existenciu sveta mimo nás dokázať, aby vyhlí dôsledku solipsizmu, a aj uhájiť možnosť aspoň čiastočnej jeho poznateľnosti, aby vyhlí dôsledku skepticizmu. Obe požiadavky spĺňajú vypracovaním noetického učenia, že pri poznaní vonkajšej skutočnosti vstupujú do vedomia poznávajúceho subjektu „vnútorné obrazy“, ktoré poznávajúci subjekt nazerá bezprostredne a prostredníctvom nich poznáva i skutočnosť vonkajšiu. Rozumie sa, vonkajšia skutočnosť nie je práve pre tieto vnútorné obrazy poznaná nikdy v origináli, ale iba natoľko, nakoľko nám ju tieto „obrazy“ vo vedomí predstavujú, alebo dokonca iba *symbolizujú*. A tak podľa predstaviteľov teórií o poznaní sprostredkovanom nepoznáme samu originálnu skutočnosť, ale iba naše predstavy o nej. Tým je daná konečná odpoveď kritického realizmu na noetický problém poznania nie v smysle prirodzenej istoty, ktorú máme na sta-

novisku naivnom a v praktickom živote, ale iba v smysle určitého *subjektivismu*, *relativizmu* a do istej miery i *skepticizmu*, ako poniektorí doslovne priznávajú (E. Becher). Tým je platnosť a istota nášho poznania omedzená aspoň do hraníc patričnej kritičnosti, na ktorej si toto noetické stanovisko rovnako pyšne zakladá, ako na druhej strane podceňuje a vysmieva každé učenie o možnosti bezprostredného nazerania pôvodnej skutočnosti.

Skúmajúc dôkazy a dôvody kritického realizmu, prichádzame však k vážnym poznatkom o neudržateľnosti tejto teórie, a to ako k *dogmatickosti* mnohých z tvrdení, ktoré kritickí realisti hlásajú ako celkom dokázané, tak aj k nemožným dôsledkom noetického idealizmu, ktoré sú v tejto podľa mena realistickej teórii obsažené a skryté. Tieto objavy privádzajú nás však k odmietnutiu kritického realizmu, ako zdôrazňujú súčasní predstavitelia teórií poznania bezprostredného.

Poukaz na dogmatickosť kritického realizmu možno začať hneď pri fakte „vnútorných obrazov“. Uvideli sme už vyššie, že základným problémom kritického realizmu a teórií bezprostredného poznania je otázka „vnútorných obrazov“ vo vedomí poznávajúceho subjektu. Kritickí realisti pokladajú tieto obrazy za skutočnú složku nášho poznania, a to takú podstatnú, že jedine na základe „vnútorných obrazov“ je poznanie skutočnosti (aspoň vonkajšie) možné. Existenciu „vnútorných obrazov“ pokladajú teda za dokázateľnú a dokázanú. Naproti tomu protivníci kritického realizmu fakt „vnútorných obrazov“ neuznávajú a dôkazy kritických realistov, hovoriace za existenciu „obrazov“, vyvracajú ako mylné a falošné. Uvedieme tu len najpresvedčujúcejšie dôkazy, ktoré v súčasnej kriticko-realistickej noetickej literatúre možno nájsť, a nebudeme brať do úvahy staršie teórie „obrazov“ (Abbildtheorien), ktoré pre svoj primitivizmus bývajú v súčasnej literatúre vyvracané i samými kritickými realistami ako nesprávne.

Tak Nikolaj Hartmann vo svojom významnom noetickom diele „Gründzuge einer Metaphysik der Erkenntnis“ tvrdí, že „vnútorné obrazy“, podľa neho „reprezentácie“ (Representation), sú objaviteľné už v základnej analýze „fenoménu poznania“, a to všade tam, kde sa vyskytujú v našom poznaní tzv. *smyslové klamy* a *omyly*. Preto sú klamy a omyly takrečeno centrálnej dôležitosti pre dôkaz, že každé naše poznanie vonkajšej skutočnosti deje sa iba s pomocou „reprezentácií“, t. j. že je sprostredkované, a nie bezprostredné. Hartmann, uvádzajúc tento dôkaz, poukazuje na jeho tradíciu, počnúc Empedoklom až po najnovšie noetické úsilie, i na fakt, že bez „vnútorných obrazov“ bolo by nemožné vysvetliť práve tie úkazy v našom smyslovom vnímaní, ktoré označujeme smyslovými klamami a inými omylmi.

Aby sme hneď vyvrátili Hartmannov dôkaz a tým všetkých, ktorým *smyslové klamy* slúžia za dôvod na uznávanie kritického realizmu v noetike, treba poukázať na to, že smyslové klamy a omyly nie sú vôbec apodiktickým dôkazom existencie „reprezentácií“.

Patrí k zásluže predstaviteľov súčasných teórií o bezprostrednom poznaní skutočnosti, že dôvtipne vysvetlili tieto úkazy i bez hypotézy „vnútorných obrazov“. Spomenúť treba ako najvýznamnejších N. Losského, ktorý v duchu svojej teórie noetického intuitivizmu vykladá poznanie skutočnosti na základe nazeracej alebo intuitívnej povahy nášho poznania, a to tak, že pri poznaní vstupuje do vedomia sám originálny, pôvodný predmet, a nie iba jeho kópia, obraz, predstava a pod. Poznanie skutočnosti deje sa bezprostredným nazeraním samej originálnej skutočnosti v jej pôvodine (v podlínnikje), a nie iba v reprezentácii alebo v obraze. Toto nazeranie je možné na základe tzv. *intencionálnych* aktov poznávajúceho subjektu ako nadčasového a nadpriestorového individuálneho činiteľa a na základe koordinácie poznávajúceho subjektu (t. j. tohto činiteľa) s poznávaným objektom (t. j. originálnym predmetom). Smyslové klamy a omyly podľa Losského možno vyložiť buď ako rad nedorozumení, ktoré kritickí realisti a vôbec predstavitelia teórií sprostredkovaného poznania zapríčínujú tým, že zamieňajú skutočnosti a nesprávne analyzujú videné fakty, alebo vznikajú tieto omyly na základe subjektívnej syntézy objektívne daných prvkov, ktoré skutočnosti však nijako nedokazujú existenciu „vnútorných obrazov“.

Podobne predstaviteľ súčasného neoscholastického „prirodzeného“ alebo „naturálneho“ realizmu J. Gredt O. S. B. vykladá smyslové klamy a omyly zväčša ako prípady, zavinené obmedzenosťou a nedostatnosťou našich smyslových orgánov, v smysle klamov iba „negatívnych“, a nie „pozitívnych“, čo značí, že tieto negatívne klamy nie sú dôkazom, že by sme nepoznávali bezprostredne skutočnosť. Gredt, vychádzajúc z faktu, že popretie bezprostredného poznania skutočnosti vedie k popretiu platnosti a pravdivosti nášho poznania vôbec, háji tézu, že v našom smyslovom poznaní niet „vnútorných obrazov“, ktoré scholastická terminológia označuje výrazom „species expressa“.

Hartmannov dôkaz existencie reprezentácií vyvrátil aj predstaviteľ tzv. predmetnej fenomenologie, P. F. Linke, ktorý poukazuje najmä na mylnú analýzu Hartmannovho základného fenoménu poznania, lebo podľa Linkeho všetky omyly treba pripísať iba našim súdom a vnímanej skutočnosti, a nie vnímaniu samému. Fenomenologovia postihli tiež oproti Hartmannovi správne, že pojem reprezentácií vedie k neprekonateľným ťažkostiam pri zaistení sa proti úplnému skepticizmu alebo aspoň noetickému idealizmu.

Ani najnovší dôkaz existencie „vnútorných obrazov“, ktorý prináša C. Weinschenk o svojich „predstavách ako takých“ (Vorstellungen als solche), nemožno prijať ako správny. Weinschenk oprel celú svoju teóriu „predstav ako takých“ o mylné poňatie nášho poznania v smysle výlučne noetického fyziologizmu, čím prichodí označiť náhľad, že všetko naše poznanie sa vyčerpáva iba radom fyzicko-fyziologických kauzálnych procesov, vychádzajúcich z vonkajšieho predmetu v podobe reťaze za sebou nasledujúcich článkov do nášho tela a končiacich sa v mozgu. Posledným článkom tejto reťaze sú práve „vnútorné obrazy“. Ich existenciu nemôže však Weinschenk dokázať priamo, ale iba logickým sylogizmom, v základe ktorého stojí dogmatický a mylný predpoklad, že naše poznanie vonkajšej skutočnosti vzniká iba uvedeným fyzicko-fyziologickým prostredníctvom.

No Weinschenkov dôkaz a s ním všetkých, ktorí argumentujú proti možnosti bezprostredného poznania skutočnosti viazanosťou nášho poznania na fyziologické podmienky našej telesnej a nervovej sústavy, možno vyvrátiť veľmi jednoducho poukazom na skutočnosť, ktorú v súčasnej filozofii tak geniálne objavil už H. Bergson a dôsledne rozvinul i noeticky využil N. Losskij: že totiž funkcia fyzicko-fyziologických procesov v našom poznaní je iba pohnútkou, a teda iba jedným z predpokladov poznania, ale poznanie samo spočíva vo vlastných intencionálnych, čiste psychických poznávacích aktoch subjektu, ktoré sa zameriavajú na originálnu skutočnosť a tak ju bezprostredne nazerajú. Weinschenk poňal poznanie jednostranne a hrubo materialisticky, a tým padá i jeho dôkaz „predstav ako takých“. Poznanie nie je iba rad fyzicko-fyziologických článkov, hoci ony v normálnych okolnostiach podmieňujú poznanie skutočnosti. Tým je i Weinschenkovo tvrdenie, že všetko naše poznanie je iba sprostredkované, lebo sa deje s pomocou „vnútorných obrazov“, „predstav ako takých“, úplne dogmatické, t. j. ničím nedokázané.

Iných dôkazov kritickí realisti na existenciu „vnútorných obrazov“ podať nevedia a obmeňujú individuálne iba dôkazy tu uvedené. Sám Weinschenk priznáva, že okrem jeho dôkazu, i to nepriameho, lebo vysúdeného s pomocou úsudku rozumového, niet v noetike možnosti podať iný presvedčujúcejší argument o existencii „vnútorných obrazov“. Tým nám sám jeden z najnovších predstaviteľov veľmi hájenej teórie kritického realizmu pomáha ukázať, že hypotéza kritického realizmu o „vnútorných obrazoch“ v našom vedomí a ich centrálny význam pre poznanie vonkajšej skutočnosti je dogmatizmus, a nie kriticky zdôvodnené tvrdenie.

Oveľa väčší noetický význam majú však dôsledky, ktoré pri dôslednom domyslení z faktu „vnútorných obrazov“ v kritickom realizme vyplývajú.

Predovšetkým treba upozorniť na to, že sám pojem „vnútorného obrazu“ je v kritickom realizme najväčšou noetickou prekážkou pri hájení platnosti a pravdivosti nášho poznania. Na Hartmannových „reprezentáciách“ ukázal to najnovšie veľmi prenikavo stúpenec neoscholastického realizmu würzburgskej školy Dr. Hermann Kuhaupt. Kuhaupt poukazuje na to, že

tomu, kto vkladá podstatu nášho poznania iba do utvárania „reprezentácií“ vo vedomí a neuznáva alebo nevypracúva dostatočne možnosť priameho, bezprostredného uchopenia sa originálnej skutočnosti, zatarasujú práve „reprezentácie“ prístup k objektívnej skutočnosti a tým k platnosti poznania, lebo „reprezentácie“ môžu byť vždy subjektívne podmienené.

A skutočne, „vnútorné obrazy“ vôbec stavajú sa podľa kritických realistov medzi subjekt a objekt a to tak, že originálny predmet nie je nám nikdy bezprostredne poznateľný, ale iba jeho obraz, predstava, symbol.

Kritickí realisti však vyhýbajú tejto zdrvujúcej námietke tým, že sa alebo usilujú uhájiť aspoň čiastočnú shodu a podobnosť medzi „vnútorným obrazom“ a originálom, aby tak objektívnosť poznania bola zaručená, alebo sa zriekajú tejto podobnosti, vyhlasujúc ju za zbytočnú. Uznávajú totiž platnosť námietky, že ak nám nie je originálny predmet nikdy poznateľný, potom nemáme ani právo hovoriť o obraze, nakoľko medzi obrazom a originálom musí byť vždy aspoň čiastočná shoda. Ak však vo vedomí máme vždy iba „obraz“, predstavu, a nie aj to, čo je predstavované, potom nemožno sa nám o ich vzájomnom vzťahu nijako presvedčiť. A tak je cesta k noetickému iluzionizmu a skepticizmu otvorená.

Prvý pokus zachrániť sa pred subjektivismom a skepticizmom robia kritickí realisti vyhlásením, že pre zaručenie platnosti a pravdivosti nášho poznania sa nevyžaduje *podobnosť* alebo *shoda* medzi obrazom a originálom. Zriekajú sa teda uhajovania podobnosti medzi nimi, čím dokazujú, že skutočne túto shodnosť dokázať nemožno. Vyhlasujú však, že tu vystačuje, aby „vnútorný obraz“ alebo predstava neboly fakticky „obrazom“, ale iba „reprezentáciou“ alebo „symbolom“, k podstate ktorého, ako prízvukuje výslovne N. Hartmann, nevyžaduje sa podobnosť alebo shodnosť symbolizujúceho a symbolizovaného, ale práve opačne, čím heterogennejší pomer medzi nimi, tým je symbol pravdivejší a pravejší. Stačí len, aby symbol predstavoval jednoznačne vždy istú vec, t. j. pri poznaní je platnosť poznania zaistená, ak sa vo vedomí utvárajú vždy jednoznačné symboly, ktoré predstavujú určitú vec, alebo ju jednoznačne zastupujú, symbolizujú. Vystačí preto ako pomer medzi nimi len „jednoznačné priradovanie“ (eindeutige Zuordnung), ale nevyžaduje sa podobnosť. A tak mení sa výklad kritických realistov od „vnútorného obrazu“, predstavy k „symbolu“ v pravom slova smysle.

Pravda, je jasné, že ani tento únik k „symbolom“ nie je nijakou záchranou. Lebo i pre zistenie jednoznačnosti priradenia sa vyžaduje mať možnosť poznať symbolizované. Ako by sme mohli vôbec hovoriť, že na určitý vonkajší predmet, napr. strom pred mojím oknom, príde v mojom vedomí symbol na základe jednoznačného priradovania, ak by som nemohol zistiť, či skutočne vonkajší strom je symbolizovaný mojím subjektívnym symbolom ‚strom‘ vo vedomí? Možno tvrdiť, že i pre zistenie jednoznačnosti sa vyžaduje poznať sám originál, alebo musíme aspoň byť akosi bezprostredne presvedčení o určitej zákonitosti, podľa ktorej sa táto jednoznačnosť priradovania uskutočňuje. V duchu teórie poznania iba sprostredkovaného, kde sa bezprostredné poznanie neuznáva, je nám však zistenie takejto zákonitosti nemožné. A ak je dajaká možnosť, je to vždy už ústupok od sprostredkovaného poznania a uznanie možnosti poznania bezprostredného. Vidíme teda, že noetická námetka proti „vnútornému obrazu“ ako prekážke k uhájaniu platnosti poznatku nie je odstránená ani výkladom poznania v smysle tvorenia symbolov.

Okrem toho takýto výklad odporuje prirodzenej istote, ktorú máme v každodennom živote i filozoficky mysliaci ľudia o povahe nášho poznania a jeho pravdivosti. Výklad, že predmety, ktoré denne vidíme a poznávame pred sebou, by boli iba naše symboly, ktoré my priradujeme veciam nám nikdy nepoznatelným v ich originálnej podobe, je rovnako cudzí a páchnúci skepticizmom ako Kantov fenomenalizmus, nad ktorý sa naozaj predstavitelia teórií sprostredkovaného poznania nevedia vyšvihnúť.

No tak isto, ako Kantov fenomenalizmus viedol k noetickému idealizmu a odtiaľ k solipsizmu a skepticizmu, vedie i fenomenalizmus kritických realistov k týmto neudržateľným dôsledkom z noetike.

N. Losskij poukázal už v prvých svojich noetických spisoch na neudržateľnosť teórií sprostredkovaného poznania. Tieto teórie zahrnuje Losskij pod spoločný názov „individualistický empirizmus“ a ukazuje, že ich mylné predpoklady (kauzálny výklad poznania ako pôsobenie vonkajšieho predmetu na subjekt a jeho psychofyziologické usporiadanie a tzv. noetický psychologizmus) vedú nevyhnutne k neudržateľným dôsledkom noetického idealizmu, t. j. ku skepticizmu a k solipsizmu.

Tak isto dôvodí i J. Gredt, ktorý tieto dôsledky priamo pre kritický realizmus vyvodzuje hlavne z učenia kritických realistov o subjektívnosti smyslových kvalít. Poukazuje na stanovisko akozmického solipsizmu a dôsledok absolútneho skepticizmu. Gredt ukazuje, že ten, kto vyhlasuje smyslové kvality za subjektívne, je aspoň, pokiaľ ide o tieto, idealista, lebo ich pokladá nie za objektívnu skutočnosť, jestvujúcu nezávisle od subjektu, ale za produkt, výtvor čisto subjektívny. Kto však tak robí s kvalitami sekundárnymi, je dôsledný, aby vyhlasoval za subjektívne i kvality primárne, ako už Berkeley namietal správne proti Lockovi, že niet príčiny robiť rozdiel medzi subjektívnosťou kvalít primárnych a sekundárnych, lebo jedny sú poznané skrz druhé. Kto však vyhlasuje všetky kvality za subjektívne, upadá zrejme do idealizmu, lebo pokladá poznávané predmety, aspoň nakolko sú poznávané, za výplod subjektu.

Ale dôsledky idealizmu sú solipsizmu a skepticizmu. Ergo.

Kritickí realisti neuznávajú toto redukovanie ich noetického stanoviska na bázu idealistických. Mienia totiž, ako sme už spomenuli, že našu istotu o vonkajšom svete možno uhájiť rozumovým poznaním na základe princípu kauzality. Tak zbudoval svoj transcendentálny realizmus E. von Hartmann na pojme transcendentnej kauzality a tak považujú noetický idealizmus i predstaviteľia kritického realizmu školy würzburgskej (O. Külpe, A. Messer), mníchovskej (E. Becher, A. Wenzl) atď. Naproti tomu ukazuje veľmi správne N. Losskij, že princíp kauzality obsahuje nanajvýš poznatok, že imanentný obsah vedomia má nejakú príčinu, ale ktorá je to a kde je, na základe kauzality vyvodit' nemôžeme. Preto kritickí realisti, ktorí pokladajú úsudok z vedomia imanentných obsahov a ich rôznosti, pravidelnosti i zmeny na existenciu vonkajšieho sveta, pretože každá zmena musí mať svoju príčinu, nie sú oprávnení pokladať túto príčinu hneď za transcendentnú, t. j. vyskytujúcu sa „mimo“ vedomia. Zmeny zapríčinené v našom vedomí môžu byť i v tom prípade, keď nemôžeme ich príčiny objaviť vo vedomí, zavinené dajakou príčinou, ktorá však nemusí zodpovedať reálnemu svetu, tak, ako sme o ňom presvedčení na stanovisku naivnom (napr. Boh alebo iná neznáma príčina). A tak ani tento dôkaz kritických realistov nehovorí o existencii reálneho sveta, tak ako ho postihujeme so všetkým jeho kvalitatívnym uspojením. Preto dôslední kritickí realisti musia priznať s E. Becherom, že kritickému realizmu zostáva kvalitatívne uspojenie vonkajšieho sveta skutočne nepoznateľné.

No nielen tento dôkaz možno kritickým realistom vyvrátiť. Sám princíp kauzality sa v kritickom realizme užíva neoprávnene. Sám E. Becher priznáva, že skutočný dôkaz platnosti tohto princípu ani pri mnohých pokusoch podaný nebol. A ak nie je zaručená platnosť princípu kauzality sama, tým menej môžeme oň opierať dôkaz existencie vonkajšieho sveta. Mnohí kritickí realisti pokladajú kauzalitu iba za hypotézu, a tak i existencia vonkajšieho sveta musí byť iba hypotetická. Ale potom je cesta aspoň k čiastočnému skepticizmu vždy otvorená.

Proti rozumovému úniku predstaviteľov teórií sprostredkovaného poznania pred solipsizmom útočí podobne i J. Rehmke, keď poukazuje na to, že tomu, kto neuznáva bezprostredné poznanie skutočnosti, nemožno existenciu transcendentného sveta nijako dokázať. Hovorí totiž, že pojem „mimo nás“ (ausser uns) je v sylogizme týchto „vysudzovačov sveta“ (Welterschliesser) nie jeho dôsledkom, ale už predpokladom, nakolko tomu, kto nepozná nič, iba imanentné obsahy vedomia, nemôže byť pojem transcendentna (ausser uns) nikde daný. A tak je správny výrok Rehmkeho, že všetci „Welterschliesser“ sú vlastne „Welterschliesser“, t. j. nie „vysudzovači“ sveta, ale jeho „zahaľovači“. Preto i podľa Rehmkeho cesta z bludného kruhu noetického idealizmu a solipsizmu vedie iba cez poznanie bezprostredné.

Konečne možno uviesť skutočnosť, že samo poznanie princípů kauzality, na ktorý sa kritickí realisti odvolávajú, a jeho platnosti hovorí za uznanie bezprostredného poznania skutočnosti. Už sme podotkli, že kritickí realisti pripisujú kauzalite iba hypotetický charakter, pri dôkaze vonkajšieho sveta vyvodzujú však na jej základe absolútnu nevyhnutnosť tohoto a tak uznávajú všeobecnú platnosť a nevyhnutnosť zákona príčinnosti v smysle výroku „všetko musí mať svoju príčinu“. Tomu však, kto uznáva iba hypotetickú platnosť kauzality, musí i táto zaručovať iba poznatky hypotetické, a nie absolútne isté. A tak kritickému realizmu visí nad hlavou stále Damoklov meč noetického skepticizmu a solipsizmu, lebo existenciu transsubjektívneho sveta nevie s istotou dokázať.

Preto v konečnom prepracovaní svojich noetických stanovísk prichádzajú najnovšie viacerí kritickí realisti k nahliadnutiu týchto ťažkostí a snažia sa vykladať mnohé tézy svojho učenia viac-menej už v duchu poznania bezprostredného, pokiaľ ide aspoň o poznanie abstraktné alebo myslenie (pozri napr. uznanie „stigmatickej“ a „konspektívnej“ intuície v ideálnom poznaní u N. Hartmanna), alebo nepostihujúc dostatočne slabiny aprioristického výkladu poznania abstraktných foriem bytia, ostávajú verní Kantovmu apriorizmu, pokladajúc poznanie vzťahov a princípov za výtvor rozumu. Tým sa však dostáva kritický realizmus s hľadiska súčasného noetického vývinu stále ešte do sféry noetického idealizmu a racionalizmu, čo ho zbavuje stále viac a viac práva nazývať sa teóriou realistickou. Ale ak uvážime, že práve kritický realizmus svojou kritičnosťou chcel dokázať a vedome zdôvodniť našu vieru v existenciu transcendentného sveta, jestvujúceho nezávisle od poznávajúceho subjektu, a tým povaliť noetický idealizmus a naivný realizmus, prichodí nám konštatovať, že svojou nekritic-kou hypotézou o „vnútorných obrazoch“ a popretím možnosti poznania bezprostredného upadol aj on do tých istých chýb, z ktorých sa zrodil sám noetický idealizmus. Takto je kritický realizmus iba polovičatou noetickou teóriou, ktorej realizmus sa iba predpokladá, ale noeticky nie je zdôvodnený. Je rovnako idealizmus ako teória iné, ktoré bezprostredné poznanie skutočnosti odmietajú. Preto možno ho s hľadiska platnosti a pravdivosti poznania napádať rovnako ako teória idealistické.

Uvedené analýzy stanoviska realizmu kritického privádzajú nás takto k poznatku o jeho neudržateľnosti a neschopnosti uhájiť platnosť a pravdivosť nášho poznania. Tento poznatok núti však súčasne uznať za správne stanovisko, ktoré zdôvodňuje princíp noetického realizmu na základe uznania a vypracovania teórie poznania bezprostredného alebo intuitívneho.

Možnosť bezprostredného poznania skutočnosti veľmi dôsledne uhájil N. Losskij svojím učením o nadčasovom a nadpriestorovom substancionálnom činiteľovi v poznávajúcom subjekte a o jeho intencionálnych aktoch, ktoré učenie zodpovedá aj kresťanskému učeniu o princípe duše a jej schopnosti nazerať predmety v origináli, ako analogicky s Losským hlásajú predstavitelia prirodzeného realizmu neoscholastického. Vyhlasujúc toto noetické stanovisko za prijateľnejšie a zodpovedajúce aj našej prirodzenej a pôvodnej presvedčenosti o platnosti a istote nášho poznania, označujeme ho proti realizmu kritickému *realizmom intuitívnym*, nakoľko zdôvodňuje princíp noetického realizmu, t.j. existenciu od subjektu nezávislej skutočnosti na základe bezprostredného poznania skutočnosti alebo na základe priameho jej nazerania (intuície).

Základné učenie intuitívneho realizmu možno shrnúť do niekoľkých téz. Predovšetkým je to tvrdenie, že jestvuje skutočnosť od poznania nezávislá. Poznanie tejto skutočnosti nedeje sa s pomocou „vnútorných obrazov“ alebo symbolov, ale tak, že poznávajúci subjekt ako nadčasový a nadpriestorový činiteľ má možnosť obrátiť svoje čisto psychické intencionálne poznávacie akty na samu originálnu skutočnosť. Tým je pravdivosť nášho poznania charakterizovaná nie ako shoda alebo podobnosť „vnútorného“ nášho „obrazu“ s originálom, ale ako prítomnosť samého originálu vo vedomí subjektu.

Pochopenie tohto základného učenia vyžaduje však od stanoviska realizmu intuitívneho odstránenie niektorých omylov z noetického myslenia, ako je tzv. psychologizmus, podľa

ktorého celá sústava nášho poznania a vedomia je chápaná čiste v smysle subjektívnom a psychologickom. Vedomie nepredstavuje tu iba súhrn čisto subjektívnych, psychických zážitkov, ale je to mimoindividuálna sféra, alebo sféra, prestupujúca hranice individua a zahrnujúca ako rovnoprávnou složku tak sám poznávaný predmet, ako i poznávajúci subjekt. Vedomie je teda „vedomé – imanie niečoho“, je to vzťah medzi subjektom a objektom, podmienený noetickou koordináciou týchto dvoch složiek, ktoré ho v rovnakej miere utvárajú. Toto intuitivistické poňatie vedomia pomáha odstrániť mnohé nedorozumenia a námietky, vznášané proti intuitívnemu realizmu so strany psychologov a psychologistov.

Rovnako treba mať na zreteli pravý smysel *bezprostrednosti* poznania a nezamieňať ju s neohraničenosťou poznania. Tak veľmi často sa argumentuje s vážnosťou serióznej námietky proti bezprostrednému poznaniu poukazom na to, že, keby sme poznali skutočnosť v origináli, nebolo by viac pred nami záhad a všetko muselo by nám byť bezprostredne poznateľné, a teda známe tak, ako je. No upozorniť treba, že pravý smysel intuitívneho realizmu je, že poznáme skutočnosť samu, a nie iba jej predstavy, i keď nie skutočnosť celú a úplne, ale iba jej výsek, ktorý nám je prístupný v hraniciach našich poznávacích schopností a fyziologických podmienok. Neslobodno pritom zamieňať skutočnosť, že i keď nepoznám na skutočnosti všetko, predsa to, čo poznám, nemusí byť iba moja subjektívna predstava alebo sa domnievať, že to nemôže byť sama objektívna skutočnosť. Tomu, kto pochopil pravý smysel bezprostrednosti poznania, je zrejmé, že ani z tejto nevyplýva nevyhnutnosť poznať všetko do dôsledkov a konečných možností poznateľností, ani z ohraničenosti a obmedzenosti našich, povedzme, smyslových orgánov nevyplýva, že by naše poznatky boli iba subjektívne útvory. V základe všetkých týchto nedorozumení vází ešte vždy nedostatočné prepracovanie sa k poňatiu poznania ako intuície, t. j. nazerania, odhaľovania, postihovania skutočnosti, a nie jej utvárania. Pravda, na objektívnej skutočnosti môžem vždy poznať a objaviť len toľko, koľko mi umožňujú moje vnímacie a poznávacie orgány a schopnosti. To však neznačí, že to málo, čo z nekonečnej rozmanitosti a složitosti vonkajšej vesmírnej skutočnosti môžem v podmienkach ľudskej obmedzenosti odhaliť a nazerať, nemohla by byť sama transsubjektívna a originálna skutočnosť. A jedine toto je správny smysel stanoviska intuitívneho realizmu v noetike.

Dôkladné rozlíšenie medzi subjektívnou, čisto psychologickou stránkou a medzi objektívnou, vonkajšou, predmetnou složkou v sústave nášho vedomia a poznania patrí k hlavným prednostiam noetického riešenia problémov poznania v intuitívnom realizme. Každé zamieňanie alebo popieranie jednej alebo druhej z týchto složiek vedie k omylom a absurdnostiam. Intuitívny realizmus má i s tejto stránky pred kritickým realizmom prednosť, a tak je kritikejšia noetická teória ako tento nielen v hájení svojich téz a v ich dokazovaní, ale i vo svojej totožnosti s prirodzeným a pôvodným postojom človeka k noetickému problému poznania. Tým je daná na stanovisku intuitívneho realizmu najvyššia záruka o platnosti a pravdivosti nášho poznania pred noetickým skepticizmom a solipsizmom.

Keďže úlohou noetiky je uhájiť práve pravdivosť nášho poznania, spĺňa, ako sme videli, túto požiadavku intuitívny realizmus práve svojou teóriou bezprostredného poznania a popretím poznania sprostredkovaného. A tak s hľadiska ideálu poznania a noetiky ako teórie pravdivosti alebo platnosti poznania je jedine prijateľné stanovisko realizmus, zbudovaný na poznaní bezprostrednom, a nie sprostredkovanom, t. j. *realizmus intuitívny, a nie kritický*.

Predkladajúc načrtnutý námet za podnet k diskusi, upozornil som iba na základné myšlienky tejto najaktuálnejšej problematiky súčasnej noetiky, keďže do podrobného rozvádzania sa púšťať je vonkoncom nemožné. No pritom bol náš zreteľ obrátený hlavne na noetickú hodnotu obidvoch stanovísk a nevšimli sme si tých jednotlivých tvrdení kritického realizmu, ktoré môžu byť prípadne v súhlase s poznatkami súčasných empirických vied, ale s hľadiska čisto noetického na rozriešenie problému nestačia. Preto prosím, aby sa v diskusii bral ohľad i na to, že celý problém je rozvádzaný na predpoklade poňatia noetiky ako teórie platnosti alebo pravdivosti poznania a že práve noetickým úvahám pripisujeme tu prvenstvo v riešení

problému pravdivosti poznania, zbavujúc sa tak úplne a načisto psychologizmu, fyziologizmu atď. v noetike. Ostatným vedám (psychológii, fyziológii, fyzike atď.) vymedzujeme preto iba vedľajšiu úlohu, no sám noetický problém v jeho jadre rozriešiť nie sú schopné. Uznávame, pravda, že naše riešenie noetickej záhady vedie nevyhnutne k metafyzike, a to v uhájení konečnej možnosti bezprostredného nazerania predmetu subjektom na základe metafyzického zdôvodnenia existencie a vlastnosti nadčasového a nadpriestorového individuálneho činiteľa „ja“ v poznávajúcom subjekte a vo vypracovaní takého organického usporiadania sveta ako celku, že hovoriac s Losským, všetko je imanentné všetkému, t. j. že veci na svete jestvujú nielen pre seba, ale i jedna pre druhú navzájom. Tento metafyzický princíp imanencie napomáha nám poňať hlbšie možnosť noetickej koordinácie subjektu s objektom a tak bezprostredný styk (názor, intuíciu) subjektu s objektom.

Pravdaže, táto metafyzická báza nie je slabinou nášho riešenia, ako často pozitivistické kruhy poukazujú, ale naopak, veľkou jeho prednosťou, keďže skrz správne postavenú noetiku je zdôvodnená a povedali by sme po Kantovi znovu rehabilitovaná aj metafyzika ako koruna všetkých filozofických disciplín a jadro celej filozofie.

Tým nie je metóda nášho riešenia iba čisto špekulatívna a rozumová. K základným svojim poznatkom prichádza intuitívny realizmus jedine analýzou vedomia, ako na to správne upozorňuje Losskij, ktorý pokladá analýzu vedomia za najadekvátnejšiu noetickú metódu. Analýzou vedomia môžeme preto objaviť všetky danosti poznávacej sústavy a zbudovať tak teóriu, ktorá nás vedie nevyhnutne k ďalším metafyzickým objavom. Kritický realizmus nie je pri analýze vedomia dostatočne kritický, a preto upadá do chýb zaznávania hlavne čisto objektívnej složky v poznaní. Tým sa mu nedarí vymaniť sa z okruhu subjektivismu, ktorý je tak vypukle stelesnený v každej idealistickej noetickej teórii.

A tak súčasný obrat od teórií poznania sprostredkovaného k teóriám poznania bezprostredného, ktorý konštatujeme takmer na každom kroku, deje sa v znamení prekonávania realizmu kritického a vo vypracovaní realizmu noetického na bezprostrednom poznaní originálnej skutočnosti alebo na tzv. intuícii.*

Prevzaté z: Matičný sborník 1944, č. 3, s.136-150.

* Námet k diskusii opiera sa o význačnejšie noetické diela súčasných predstaviteľov obidvoch stanovísk, ktoré tu pre nedostatok miesta podrobne neuvádzam. Použil som najmä noetické spisy prof. N. Losského *Obosnovanie intuitivismu*, *Handbuch der Logik*, *Vvedenie v filosofiu*, *Čuvstvennaja, intellektualnaja i mističeskaja intuicija*, ako i drobnejšie noetické štúdie; ďalej N. Hartmann, *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, C. Weinschenk, *Wirklichkeitsproblem...*, E. Becher, *Einführung in die Philosophie*, O. Külpe, *Einführung in die Philosophie*, J. Gretdt, *Unsere Aussenwelt*, *Elementa phil. arist.-thom.*, atď. – Podobne musel som upustiť od citácií a dokladov o tvrdeniach jednotlivých autorov, no dúfam, že čitateľ sa láskave spoľahne na interpretáciu, ktorú som tu načrtnol. Podrobnejšie tú istú problematiku riešim v osobitnej štúdii, ktorá po svojom vyjdení umožní prípadnú konfrontáciu i širšej verejnosti.